

Ігор ТЕСЛЕНКО
(Київ, Україна)

Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині

27 липня 1562 р. у столиці Великого князівства Литовського Вільні помер князь Януш Заславський, єдиний син світлоцького і каменецького старости Кузьми Івановича та Анастасії Юрїївни Дубровицької-Гольшанської¹. Про життя цієї людини залишилося обмаль даних, та це й не дивно з огляду на те, що помер князь у відносно молодому віці, маючи близько тридцяти років. На той час Януш Кузьмич вже був круглим сиротою та ще й вдівцем², в руках якого знаходилася доля трьох маленьких дітей – доньки Софії та синів Януша і Михайла. На-

¹ Щодо дати смерті Януша Кузьмича в джерелах існує розбіжність. За одним свідченням, Заславський помер 27 липня, за іншим – 29 травня 1562 р. [28, s. 301; 26, s. 429]. Друга з цих дат є явно хибною, адже тестамент князя, споряджений прижиттєво, датується червнем 1562 р. [10, s. 601].

² Батько князя Януша Кузьмича помер 9 травня 1556 р., а мати – у 1561 р. [26, s. 429; 10, s. 600]. Дружина Заславського Маріанна Петрівна Чапличівна-Шпановська померла, очевидно, на початку 1561 р., одразу після народження молодшого сина Михайла. На користь цієї дати свідчить ряд фактів. По-перше, нам відомо, що старший син подружжя Заславських князь Януш Янушевич став повнолітнім навесні чи влітку 1575 р., а відтак народився він 1560 р. [16, арк. 122 а; 21, арк. 74 зв.]. По-друге, Януш Кузьмич помер удівцем і був ним вже у травні 1561 р. [27, s. 129: лист Я.К. Заславського про заставу Гаврилу Вербовецькому в сумі 350 кіп литовських грошів с. Вербівці. 18 травня 1561 р. Заслав. У цьому документі, між іншим, зазначено, що заставлене село до повернення суми у Вербовецького не може відібрати ані сам князь Януш, ані його діти, ані «малжонка моя, котрою ми если Пан Б[о]г з ласки своеє дати рачить». Таким чином, дружина Заславського померла у 1560 або 1561 р., а з огляду на те, що в 1560 р. народився її старший син, смерть мала наступити в перші половині 1561 р., після появи на світ молодшого.

весні або на початку літа 1562 р. Заславський прибув до королівського двору, де обговорювалися деталі операції зі стримування військ Івана Грозного, які вдерлися на територію Литви. Що стало причиною фатальної події – чи то нещасний випадок чи, може, тривала хвороба – достеменно невідомо; у будь-якому разі заповіт Януша Кузьмича був укладений за місяць до смерті за відома великого князя литовського Сигизмунда Августа та його найближчого оточення [11, s.55, 57; 10. s.600]. Своєю останньою волею Заславський розпорядився передати опіку над сім'єю та усіма родовими маєтками троцькому каштеляну і надвірному гетьманові Григорію Олександровичу Ходкевичу. Однак коли люди Ходкевича прибули на Волинь, з'ясувалося, що Заслав³ з навколишніми волостями вже перебуває в чужих руках. Конкурентом надвірного гетьмана виявився сусід небіжчика – київський воевода Василь-Костянтин Острозький, який втрутився в боротьбу за опіку, відчуваючи прихильність до себе слуг Януша Кузьмича та посилаючись на «право прирощення», тобто близьке рідство із Заславськими. Протистояння дуже швидко набуло великого розголосу, справа про опікунські права потрапила на розгляд короля, який лише в 1566 р. вирішив її на користь Ходкевича, на той час уже віленського каштеляна та великого литовського гетьмана [9, s. 41].

Законний опікун княжат хоч і посідав власні маєтки на Волині, проте вкрай рідко сюди навідувався, адже його службові обов'язки передбачали постійне перебування у Вільні або ж у військових виправах. Молодих Заславських він перевіз до своєї головної резиденції у Заблудові на Підляшші⁴, а до осердя їхніх володінь відрядив досвідчених слуг, які і стали головними виконавцями волі Ходкевича.

* * *

У 1560–1570-х рр. землі князів Заславських складали ареал із чотирьох волостей: Заславської, Верхівської, Білгородської та Почапецької, що охоплювали близько сотні сіл і розташовувалися у південно-

³ Заслав (Жеслав) – осердя володінь і родове гніздо кн. Заславських, нині м. Ізяслав, райцентр на півночі Хмельницької області.

⁴ В 1567–1572 рр. у Заблудові на запрошення Г. Ходкевича перебував відомий друкар Іван Федоров, який видав тут Учительне Євангеліє (1569) і Псалтир з Часословцем (1570) [4, с.28-40]. Брати Заславські, без сумніву, були із ним знайомі, та й пізніше, вочевидь, не один раз бачилися з друкарем на Волині, куди він згодом (1575) перебрався.

східному закутку воєводства, на межі Луцького та Кременецького повітів⁵. Зазначені добра були лише кількома частинками тих великих маєткових комплексів, якими була щільно всяєна тогочасна Волинь. Кожен подібний округ приватного землеволодіння являв собою свого роду «державу в державі» зі своїм володарем і підданими, двором, управлінським апаратом, військом, судом, специфічною податковою системою та неписаними законами життя. Адміністративний апарат волості розміщувався у її центрі, в замку. На чолі замкової адміністрації (уряду) стояв управитель маєтку, що звався старостою (намісником), якому допомагали підстароста, писар і ціла когорта замкових слуг.

Одна з основних функцій замкового старости полягала у здійсненні судочинства в кримінальних та цивільних (зокрема, межових) справах шляхти і підданих, що проживали на ввіреній йому території. Можна сказати, що сфера компетенції замкових судів приватновласницьких маєтків поєднувала у собі головні артикули старостинських (городських) та шляхетських (земських і підкоморських) судів, які діяли в трьох повітових центрах Волинського воєводства. З поширенням у першій половині XVI ст. практики письмового діловодства матеріали судових процесів вносилися до так званих «замкових книг», аналіз яких дав би нам можливість краще вивчити ці закриті для стороннього ока мікрокосмоси.

На превеликий жаль, майже всі замкові книги загинули у війнах середини XVII ст., тож про їх існування історики дізнаються здебільшого з поодиноких згадок в документах та дуже рідкісних виписів⁶. З огляду на це, а також беручи до уваги жахливий стан збереження родових архівів українських магнатських фамілій зламу XVI і XVII ст., просто унікальною є врятована замкова книга Заслава, яка є надзвичайно важливим джерелом для вивчення внутрішніх законів і розпорядків, що діяли у великих приватних «державках».

Заславська замкова книга 1572–1575 рр., яка нині готується нами до друку, зберігається в Польському національному архіві у м. Кракові

⁵ Повний склад волинських землеволодінь кн. Заславських станом на 1581 р. див. у додатку 1.

⁶ Так, зокрема, за спостереженнями А. Зайця, замкові книги велися в Заславі, Острозі, Муравиці, Олиці, Степані і Торчині [2, с. 20]. За моїми даними, до цього переліку слід додати Рівне, Звягель, Корець, Дубно, Костянтинів і Шульжинці [18, арк. 303; 22, арк. 546-547; 23, арк. 588 зв.; 24, арк. 261-261 зв.; 29; 25, с. 576].

(Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków, Rękopisy, № 27) і нараховує 834 сторінки⁷, на яких вміщено 816 записів руською (староукраїнською) мовою. Питання про те, чому з усього масиву заславських замкових книг до нас дійшла лише одна і саме ця, на разі залишається відкритим. Вперше на неї як унікальне джерело не лише для істориків, а й для лінгвістів, звернув увагу Микола Ковальський ще в 1983 р. у своєму джерелознавчому дослідженні, присвяченому фондам Краківського архіву [3, с.61]. Відтоді пам'ятка всього кілька разів потрапляла до поля зору фахівців [2, 5; 6; 7], але досі так і не була належним чином вивчена.

Як уже зазначалося, книга охоплює період від 1572 до 1575 року, але перший і останній роки представлені у ній неповно (див. таблицю 1).

Таблиця 1.

Кількість записів у заславській замковій книзі за роками

Рік	Місяці	Кількість записів
1572	липень-грудень	137
1573	січень-грудень	291
1574	січень-грудень	313
1575	січень-березень, травень	75

Починається книга записами за липень 1572 р., коли у Заславі перебували комісари Г. Ходкевича на чолі з Ярошем Вишетравкою задля передачі уряду заславського намісника Василю Коптю. Перші сторінки стосуються обов'язкової у таких випадках процедури звітування («здачі уряду») попереднього старости і розгляду скарг на нього, внесених місцевими волошанами (як шляхтою-ленниками княжат Заславських, так і простими міщанами та селянами). Завершується книга кількома записами за березень і травень 1575 р. напередодні повернення Януша і Михайла Заславських на Волинь. У липні того ж року старший з братів, досягнувши повноліття, обійняв усі родові маєтки, звільнив від вико-

⁷ У книзі немає початку і кінця – перші і останні її сторінки обірвані. Текстом заповнено 830 сторінок (без записів залишилися с. 2, 30, 144 та 734 за пагінацією, здійсненою в ХХ ст.).

нання обов'язків ставлеників опікуна⁸ та призначив на їх місця своїх намісників. Таким чином, можна припустити, що кожна нова книга заводилася після зміни замкового уряду і входження у повноваження нового старости⁹.

Як впливає з наведеної вище таблиці, середня річна кількість записів у книзі була близькою до 300. З урахуванням усіх «неробочих» (святкових) днів включно з неділями вимальовується картина неабиякої завантаженості замкових урядників, які мало не щодня вислуховували і фіксували на письмі скарги та свідчення жителів Заславщини. Чи було так насправді? Подокументний аналіз записів засвідчує, що реальна ситуація була дещо відмінною від цих міркувань. З одного боку відомо, що нотатки до книги вносилися і в святкові дні¹⁰, з іншого боку – доволі часто таких нотаток було не більше двадцяти на місяць (див. таблицю 2).

Суттєво змінює середньомісячні показники лише липень, коли замковий уряд буквально накривала хвиля відвідувачів. На цей місяць щоразу припадало близько 70 записів (тобто понад 20 % від загальнорічної кількості), що було пов'язано з проведенням у місті ярмарку, приуроченого до дня поминання святого пророка Іллі (20 липня). Упродовж двох тижнів Заслав переповнювали приїжджі – і жителі околиць, і купці з сусідніх міст, і, водночас, торговці та шляхта з віддалених частин Волині, Київщини, Поділля, Малопольщі, Литви. Відтак, більшість липневих записів у замкових книгах – це угоди продажу-купівлі (застави, обміну), боргові зобов'язання, скарги про шахрайство, побиття, пограбування, що мали місце у дні проведення ярмарку.

⁸ Останнім опікуном Заславських був після Григорія Ходкевича (помер 12.XI.1572) та його старшого сина підскарбія Великого князівства Литовського Андрія (помер 21.II.1575) молодший брат останнього гродненський староста Олександр [16, арк. 103 зв.].

⁹ Книга уривається незавершеним записом від 3 травня 1575 р. Припускаємо, що незбережена частина пам'ятки обіймала справи за травень-серпень того ж року. Достеменно відомо, що В. Копоть перебував на уряді аж до передачі Заслава князю Янушу Янушевичу 13 серпня 1575 р. [16, арк. 23, 67 зв., 69-70 зв., 72 зв., 85-86, 98-99 зв., 103-103 зв., 105 а-105 а зв., 108-108 зв., 122 а-125].

¹⁰ Так, наприклад, лише упродовж липня-серпня 1572 р. до книги внесено недільні записи від 20 та 27 липня, 3 та 10 серпня [25, s. 6-7, 20-22, 32-33, 67, 84-87, 95-97].

Таблиця 2.

Кількість записів у заславській замковій книзі за місяцями¹¹

Роки місяці	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1572	---	---	---	---	---	---	[50]	32	10	[1]	6	14
1573	15	25	[2]	15	30	18	61	41	31	14	18	20
1574	35	22	17	17	22	37	81	14	16	10	25	17
1575	37	30	[7]	[---]	[1]	---	---	---	---	---	---	---
В серед- ньому записів на кожен з місяців	29	25,6	17	16	26	27,5	71	29	15,6	12	16,3	17
В серед- ньому записів на один місяць	21											

Тепер детальніше зупинимося на структурі заславської замкової книги і проаналізуємо характер внесених до неї записів. 88 % із них – це скарги і заяви, передсудова та процесуальна документація¹², решту 12 % складають приватно-правові акти обігу рухомого і нерухомого майна.

Що стосується першої категорії, то лева частка всіх записів стосувалася справ про неповернення боргів та кримінальних випадків побиття, поранення і пограбування (*див.* таблицю 3). Звісно, головними дійовими особами в них виступали жителі Заслава і волості, причому

¹¹ В квадратних дужках показники, які не бралися до уваги при обрахунку середньомісячної кількості записів. Так, записів за жовтень 1572 р., березень 1573 р. і квітень-травень 1575 р. всього один-два, а то й жодного, що було пов'язано, очевидно, з відсутністю на місці замкових урядників. 50 записів за липень 1572 р. починаються з 18 числа, а відтак ми не знаємо, скільки нотаток було внесено до книг за перших майже три тижні роботи уряду. Сім записів за березень 1575 р. також не враховані, оскільки вони доведені лише до 8 числа. Врешті, не беруться до уваги 23 записи «здачі уряду» заславського намісника Іллею Кучею в липні 1572 року.

¹² У тому числі покладання позовів, свідчення вижив та очевидців, матеріали слідства, судові вирокі та їх виконання, приятельські угоди.

особливо активними учасниками судових баталій були князівські слуги-ленники (зем'яни, бояри) та міщани. У зв'язку з цим потрібно відзначити, що тогочасний Заслав не мав статусу магдебургії. Хоча у ньому був свій війт¹³, всі справи тамтешніх обивателів вирішувалися у замковому суді, що було типовим для багатьох приватновласницьких міст Волині та Великого князівства Литовського [2, с.138].

Таблиця 3.

Класифікація записів у заславській замковій книзі

Зміст записів	Кількість записів	%
Неповернення боргів	151	21
Побиття і (або) поранення	107	15
Пограбування	95	13
Неповернення залишеного на зберігання майна, його незаконне привласнення та інші випадки порушення майнових прав	96	13
Побиття і (або) поранення, що супроводжувалося пограбуванням	72	10
Межова суперечка та заподіяні під час межових конфліктів шкоди на чужій землі	69	10
«Зсоромочення», образа честі, розпускання чуток, які шкодять добрій славі	31	4
Втеча або переховування слуги (підданого)	15	2
Погрози («отповеді» і «похвалки»), виклик на поєдинок	9	1
Порушення угоди	7	1
Інші справи*	69	1

* До цієї групи справ потрапили скарги, матеріали слідства та судові вирoki про вбивство, незаконне ув'язнення або звільнення з тюрми, несправедливий присуд замкового суду, невикуп застави та багато ін.

¹³ Заславськими війтами у 1572–1575 рр. були: *Радко Богданович* (червень-вересень 1572 р.) [25, s. 116-117, 302], *Богдан Іванушкович Смажка* (вересень 1572) [25, s. 120, 130, 279], *Андрій мельник* (листопад 1572) [25, s. 126, 130], *Криштоф Барановський* (серпень 1573 р.– лютий 1575 р.) [25, s. 120, 298, 307, 313, 314, 748, 811]. У червні 1572 р. згадується заславський ландвійт *Івашко Петричич* [25, s. 302].

Регулярно до суду зверталися і прості селяни з теренів Заславської волості. Здебільшого вони звинувачували рівних собі (односельців чи жителів сусідніх сіл) у пограбуванні, побитті, неповерненні боргу. Щоправда, траплялися і цікаві випадки зачіпок селян із потужнішими представниками міської верхівки та слугами князів Заславських, що завершувалися скаргами, а то й розглядом справи у замковому суді. Наведемо лише кілька прикладів. Так, у лютому 1574 р. отаман з села Данківці (підданий заславської зем'янки Марії Данківської) скаржився на боярина Войтеха Кривицького, що той,

«узрушивши покой посполитый, на местцу спокойномъ в замку их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославскихъ на мене словы неучтивыми ся торгнул, менечи мене быти злодеем, и за таковымъ дей неучтивыми словы торганемъ мало мене не збил, в чом се дей я, абых мел быт злодеемъ, не чую быти винен» [25, s. 435].

У грудні 1583 р. суд виніс вирок на користь підданого із замкового села Минківці Яківця Печончича, що позивав заславського зем'янина Хоми Закревського про викрадення бджіл та інші шкоди на землі, яку, за твердженням потерпілого, «я сам и продки мои хоживали и с того до скарбу их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославских, пановъ наших, дань есми даиваль» [25, s. 386]. Показово, що звинувачений у цьому вчинку Закревський до суду не з'явився і, судячи з усього, вирок намісника виконувати не поспішав, тож перемога потерпілого не була остаточною. Та й аналогічних перемог було не так багато, адже замкові урядники прихильніше ставилися до заможніших міщан і «швагрів-шляхти», аніж до простих селян. На цьому фоні вражає наполегливість Сенька Черниковича Плющика, підданого з іншого підзаславського села Бачманівки, який спочатку виграв справу «о грабеж» проти боярина Конаша Меречівського у замковому суді, а після того, як намісник відмовився виконати свій же вирок, поїхав на Підляшшя, звернувся безпосередньо до опікуна княжат Заславських Андрія Ходкевича і отримав відповідний лист з панської канцелярії [25, s.352-354]. З цього часу справи Плющика пішли «як по маслу» і невдовзі потерпілий отримав гідну винагороду за свої збитки.

Отже, шанси добитися справедливості в «змаганні нерівних» простий мужик таки мав. Зрештою, в проілюстрованих випадках нас більше цікавить не те, чи виграв процес той чи інший селянин, а наявність у заславської черні правосвідомості, відчуття нею потреби захистити власні права у суді. Це не означає, що до замкової гори у Заславі враз потяглися юрби селян. Якщо піддані проживали у вислуженому маєтку

зем'янина, право чинити суд нам ними належало саме йому. А в разі, коли розгарався конфлікт між селянами та їх паном-державцею, на замковий суд потерпілі особливо не покладалися, застосовуючи принцип «око за око, зуб за зуб». Цей принцип дуже добре відчув на собі один з найколеритніших представників дрібного заславського лицарства кінця XVI ст. Нестор Веселовський. 10 серпня 1573 р. він скаржився у суді на власних селян, які напередодні його повернення додому, «нашедши мощно ктвалтомъ, в дому моемъ пивницу отбили и пиво попили». Побутова сценка, швидше за все, завершилася би цілком мирно, якби не та обставина, що Веселовського у подорожі супроводжувало двоє приятелів-сусідів, перед якими не личило показувати свою поступливість. Після відмови селян видати ініціатора вчинку і хамської відповіді одного з учасників дебошу, шляхтич вирішив покарати нахабу, вдаривши його кухлем пива, що потрапив під руку. Потерпілий, як можна здогадатися, до суду не звернувся, натомість усі присутні, як згадував згодом пан Нестор, «не маючи до мене жадное потребности, огород мой власный, который был огорожонъ частоколомъ, на кий розобрали и мене самого оным колемъ збили и зранили, и огород... мой вытравили» [25, s. 290-292].

Загалом справи, в яких ключовими дійовими особами є жителі Заславщини, охоплюють бл. 75 % замкової книги, ще 25 % записів описують випадки, коли одна зі сторін (позивач або позваний) походить з-за меж волості, решту 5 % складають заяви і скарги, які прямо не стосуються заславських волощан і внесені до книг для того, аби занотувати правопорушення на місці для подальшого його розгляду в суді іншої інстанції.

До числа чужинців, імена яких найчастіше потрапляли на сторінки замкової книги, слід віднести вихідців із маєтків, які межували з Заславщиною. Чільне місце серед них займають міщани, піддані та зем'яни з інших волостей князів Заславських (Білогородки і Верхови), а також родових володінь князів Острозьких (Острога, Звягеля, Костянтинова, Полонного, Чуднова, Шульжинець) і Корецьких (Корця, Киликиєва, Межиріча-Корецького). У період проведення заславських ярмарків ця географія суттєво розширювалася за рахунок купців з Бара, Білої Церкви, Брацлава, Кракова, Кременця, Луцька, Любомля, Нового Збаража, Пикова, Степані, Торчина, Янушполя та ін. Поза тим свій слід у книгах залишили міщани Дубна, Кам'янця-Подільського, Ляховець, Меджибожа, слуги Ходкевичів з Волині і Великого князівства Литовського, олицькі зем'яни Радзивилів, представники шляхетської братії з від-

далених Холмського, Белзького та Сандомирського повітів, товариші розквартированої під Заславом роти кн. Костянтина Вишневецького, піддані кременецьких і луцьких повітників Боговитинів, Вишневецьких, Збарзьких, Лабунських, Лосятинських, Сенют-Ляховецьких, Хом'яків-Смордовських та ін.

Акти обігу рухомого і нерухомого майна займають відносно невелику частину замкової книги, але є надзвичайно цікавими з точки зору розвитку діловодства на периферії. Крім того, вони дозволяють краще дослідити *топографію столичного міста волості і шкалу цін*, яка діяла на теренах Заславщини на початку 1570-х рр. (див. таб. 4).

Таблиця 4.

*Класифікація актів обігу рухомого і нерухомого майна
у заславські замковій книзі*

ЗМІСТ ЗАПИСІВ	КІЛЬКІСТЬ ЗАПИСІВ	%
Продаж дому в Заславі	9	10
Застава дому в Заславі	7	7
Дарунок дому в Заславі	1	1
Застава дому в Заславській волості	1	1
Обмін домами в Заславі	1	1
Продаж землі в Заславській волості	1	1
Продаж коня	17	18
Дарунок коня	4	4
Обмін кіньми	10	11
Застава майна	3	3
Переказ боргу	2	2
Визнання боргу, боргові листи	20	21
Квитация з боргу (частини боргу)	11	12
Квитация зі стацій	4	4
Акт поділу володінь	2	2
Тестамент	2	2

Які ще теми можна досліджувати, використовуючи матеріали за-славської замкової книги? Пам'ятка дає унікальну нагоду вивчити спо-сіб *функціонування замкового уряду* у приватновласницькому маєтку, порівняти цей інститут зі старостинськими (замковими) урядами, що паралельно існували в трьох головних королівських містах воєвод-ства – Луцьку, Володимирі і Кременці. Вище ми вже згадували про те, що управителями Заславської волості і очільниками тамтешнього замкового уряду були слуги опікунів малолітніх князів Заславських. Першими двома старостами джерела називають Івана Васильовича Скрибу (1567–1569) та Іллю Якимовича Кучу (1570–1572), що мали досвід урядування у волинських добрах Григорія Ходкевича¹⁴, а їх наступник Василь Филипович Копоть (1572–1575) до приїзду у Заслав згадується як особистий писар гетьмана [8, s.117]¹⁵. Натомість серед їхніх заступників (підстарост) траплялися місцеві зем'яни, як от Богуш Сошенський (липень-вересень, грудень 1572 р.) чи Яцько Вербовецький (вересень 1573 р.). Цікаво, що заміщати старосту в період його відсутності на уряді могло одночасно кілька осіб, у тому числі й інші урядники – вїйт (Криштоф Барановський, липень 1573 р.) та намісник Білогородської волості (Василь Кмита, липень-серпень 1573 р.)¹⁶.

Судочинство в замковому суді Заславських здійснювалося за Дру-гим Литовським статутом [25, s.187, 604] старостою або його намісни-ком, часто в присутності «людей добрих», якими були околичні зем'яни,

¹⁴ Центрами волинських маєтностей Григорія Ходкевича були села Княгинин і Муравиця Луцького повіту (обидва нині в складі Рівненської області; перше з сіл знаходиться в Дубенському районі, друге тепер називається Млинів і є райцентром); вкінці 1560-х – на початку 1570-х рр. І. Скриба та І. Куча згадуються не лише як заславські «справці» та «старости», але і як «княгининські та муравицькі урядники» гетьмана [19, арк. 74-75; 20, арк. 245, 284 зв.].

¹⁵ Роки урядування намісників встановлено за допомогою записів у актових книгах [14, арк. 34 зв.; 16, арк. 122 а; 17, арк. 1-6; 20, арк. 238 зв.; 25].

¹⁶ Іншими намісниками старости, що згадуються за урядування Василя Филиповича Коптя, були: Юрій Яхимович (вересень 1572 р.), пін-ський попович Гаврило Михайлович (листопад 1572), нащадок острозь-кого зем'янського роду Степан Лебедський (листопад-грудень 1572 р., березень 1574 – березень 1575 рр.), Семен Остроух (липень-серпень 1573 р.), Михайло Добринський (серпень-грудень 1573) та Яцько Михайлович (грудень 1573 – березень 1574 рр.) [25].

слуги малолітніх княжат та їх опікуна, заїжджа звідусіль шляхта (зокрема, возні Кременецького та Луцького повітів), заславські міщани (у тому числі євреї), навіть піддані (у тому числі з-поза меж володінь Заславщини, наприклад, з сусідньої Острозької волості). Відзначимо, що подібна практика розгляду справ «у широкому колі» зустрічається і в замкових книгах старостинських урядів Волині першої половини – середини XVI ст. Характерною ознакою роботи замкового уряду був також швидкий розгляд справ. Через відносно невеликі розміри волості багато суперечок вдавалося розв'язати упродовж одного дня після внесення скарги потерпілої сторони і заслуховування відповіді оскарженої особи. В особливих випадках уряд за допомогою замкових слуг (вижив) розсилав позови обвинуваченій стороні¹⁷.

Заславська книга «справ судових» є надзвичайно важливим джерелом для вивчення *феномену залежного рицарства*. Актіві записи дозволяють досить повно реконструювати персональний склад зем'ян і бояр, що з діда-прадіда посідали землі під опікою князів Заславських. У переліку давніх служилих родів багато дрібної гніздової шляхти – наприклад Булаєвські з Булаївець, Васьківські з Васьковець, Вачівські з Вачева, Вербовецькі з Вербовець, Данківські з Данковець, Меречівські з Меречівки, Митьківські з Митьковець, Сошенські з Сошного, Теліжинські з Теліжинець, Топорівські з Топорів, Щурівські зі Щуровець та ін. Аналізуючи джерело, можна укласти генеалогічні схеми, що ілюструють щільне споріднення представників різних кланів, перелік сіл, які на ленному праві тримали вихідці з цих родів, а іноді дізнатися і про особливі умови їх посідання.

Фахівці з *історико-географічних студій* також знайдуть у заславській замковій книзі чимало цікавих даних; варто хоча б вказати на те, що лежить на поверхні – у джерелі фіксуються перші згадки про багато населених пунктів, що нині входять до складу Ізяславського, Славутського, Шепетівського районів Хмельницької області. Деякі з них у XVI ст. мали відмінні від теперішніх назви, але за допомогою внесених до книги межових справ та скарг ці поселення можна ідентифікувати.

Гадаємо, що представлена у цій публікації пам'ятка приверне увагу і тих дослідників, які вивчають минуле з позицій історичної антропології, цікавлячись гендерними студіями, історією повсякдення та

¹⁷ Жоден з текстів позовів не зберігся, проте до книги внесено чимало свідчень про їх покладання [25, s. 197, 248, 475-476, 498-498, 558, 739-740, 750-751 та ін.].

уявленнь, проблемами, пов'язаними із соціальною та соціорелігійною антропологією. Відтак, заславська замкова книга 1572–1575 рр. є не лише надзвичайно важливим джерелом з історії Південно-Східної Волині. Ця пам'ятка, без сумніву, допоможе розширити знання про людей, які жили на землі наших предків на межі Середньовіччя і ранньомодерної доби.

Джерела та література

1. *Заяць А.* Соціально-економічне становище Олики у XVI – першій половині XVII ст. // *Минуле та сучасне Волині та Полісся: Олика і Радзиви́лли в історії Волині та України.* Науковий збірник. Матеріали XVIII Волинської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 2006. – Вип. 18. – С. 27–29.

2. *Заяць А.* Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003.

3. *Ковальський М.П.* Документи родинного фонду Сангушків Краківського Державного воєводського архіву як джерела з соціально-економічної історії України XVI–XVIII ст. // *Архіви України.* – К., 1983. – № 3. – С. 60–63.

4. *Мицько І.* Іван Федоров: життя в еміграції. – Острог, 2008.

5. *Тесленко І.* Сторінки історії Східної Острожчини (державці села Колом'є у XVI ст.) // *Вісник Нетішинського краєзнавчого музею.* – Нетішин, 2003 – 2004. – № 2-3. – С. 84 – 88 (в додатку опубліковано 2 записи із заславської книги).

6. *Тесленко І.* Хто є хто в імперії «старого» князя. «Острозька шляхта» // *Соціум. Альманах соціальної історії.* – Київ, 2008. – Вип. 8. – С. 119–133.

7. *Тесленко І.* Заславська замкова книга XVI ст. // *Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур.* Матеріали наукової конференції 21-22 грудня 2006 року. – Ізяслав-Острог, 2006 (публікація з чотирма записами із заславської замкової книги в додатку не потрапила до друкованої, але була розміщена в електронній версії цього видання на сайті «Мислене древо»: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/izjaslav/21zaslavknuga.html> [останнє відвідування сторінки 28.07.2009].

8. *Boniecki A.* Herbarz polski. – Warszawa, 1907. – Т. 11.

9. *Kempa T.* Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608), wojewoda kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997.

10. *Wolff J.* Książowie litewsko-ruscy od końca XIV wieku. – Warszawa, 1895.

11. *Archiwum ksiąg Sanguszków w Sławucie.* – Lwów, 1910. – Т. 6.

12. Российский государственный архив древних актов, г. Москва. – Ф. 389, кн. 30.
13. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). – Ф. 21 (Кременецький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 9.
14. ЦДІАК України, ф. 21 (Кременецький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 11.
15. ЦДІАК України, ф. 21 (Кременецький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 15.
16. ЦДІАК України, ф. 21 (Кременецький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 18.
17. ЦДІАК України, ф. 22 (Кременецький земський суд). – Оп. 1. – Спр. 3.
18. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 7.
19. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 11.
20. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 12.
21. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 24.
22. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 31.
23. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 55.
24. ЦДІАК України, ф. 25 (Луцький городський суд). – Оп. 1. – Спр. 122.
25. Archiwum Państwowe w Krakowie. – Oddział na Wawelu. – Archiwum Sanguszków (APK AS). – APK AS. – Rękopisy, № 27.
26. APK AS. – Teka V, № 81.
27. APK AS. – Teka IX, № 26.
28. APK AS. – Teka XVI a, № 60.
29. APK AS. – Teka 130, № 3.

(1). Волинські маєтності Заславських у другій половині XVI ст. (за текстом акту поділу володінь між кн. Янушем та Михайлом Янушевичами 1581 р. [21, арк. 73 зв.-82 зв.]).

I. Центр волості Заслав, Кременецький повіт Волинського воєводства, населені пункти 1) м. Заслав Старий; 2) м. Заслав Новий; 3) с. Билів с. Булижинці 4) с. Васьківці 5) с. Вербівці 6) с. Веселівці 7) с. Волківці 8) с. Гнійниця 9) с. Данківці 10) с. Двірець 11) с. Джурджів (Дчурдчів) 12) с. Жилинці 13) с. Завадинці 14) с. Збунів 15) с. Зубарі 16) с. Ілщане 17) с. Київці 18) с. Кіндратовичі 19) с. Крива Лука 20) с. Кропивна 21) с. Лиса Гора 22) с. Лопушна 23) с. Мислятин 24) с. Митьківці 25) с. Михля 26) с. Михнів 27) с. Мокрець волоський 28) с. Мокрець Матієвських 29) с. Наутуківщина 30) с. Ничогівці 31) с. Пашковичі 32) с. Перегонівці 33) Пляйвське селище 34) с. Підлісці 35) с. Плеснов 36) с. Пліщин 37) с. Прилуки 38) с. Припутки 39) с. Путринці 40) с. Радошево (Радосілка) 41) с. Ріпки 42) с. Сахнівці 43) с. Сенютки 44) с. Скалин 45) с. Соснівка 46) с. Сошне (Сушна) 47) с. Судилків 48) с. Теліжинці 49) с. Тишковичі 50) с. Хонковичі 51) с. Чепцівці 52) с. Чотирбоки 53) с. Щурівці 54) с. Янцівичі Луцький повіт 56) с. Бачманівка 57) с. Вачів 58) с. Довжок 59) с. Дяків 60) с. Дятелівка 61) с. Жуків 62) с. Зубівщина 63) с. Каменка 64) с. Корчин 65) с. Меречівка 66) с. Миньківці 67) с. Мирутин 68) с. Перемишль 69) с. Семаки 70) с. Фаневщина 71) с. Цвітоха.

II. Центр волості Верхів Луцький повіт Волинського воєводства населені пункти 1) м. Верхів 2) с. Верхів 3) с. Оженин 4) с. Стадники.

III. Центр волості Білогородка Кременецький повіт Волинського воєводства населені пункти 1) м. Білогородка 2) с. Бабковичі 3) с. Бебчинці 4) с. Бісівка 5) с. Булаївці 6) Волиця Булаєвська 7) Волиця Зеленських 8) Волиця Минцева 9) с. Голотківці 10) с. Дубовці 11) с. Заруддя 12) с. Зелена 13) с. Колк Великий 14) с. Колк Малий 15) с. Криворудка 16) с. Мацевичі 17) с. Медведівка 18) с. Никошівці 19) с. Нове Село 20) с. Орлинці Поляниковського селища 21) с. Пузирки I 22) с. Пузирки II 23) с. Рубленці 24) с. Салиха 25) с. Свиридівці 26) с. Смаглець 27) с. Суховжинці 28) с. Тарнівка 29) с. Хрестівка 30) с. Чижівка 31) с. Чаплинці 32) с. Чолгузів 33) с. Якимівці.

IV. Центр волості Почапки Луцький повіт Волинського воєводства населені пункти 1) с. Почапки 2) с. Климашівщина 3) с. Милятин 4) с. Черняхів.

Всього населених пунктів: 111 (4 міста і 107 сіл)

(2). 1572, серпня 22. – Прохання зем'янки Луцького повіту Климентової Боговитиної перенести розгляд у Заславському замковому суді справи за позовом про заплямування її доброї слави заславським зем'янином Іваном Васьковським, який після передшлюбних змовин і навіть вінчання відмовився брати в дружини її служницю Федору Олехнівну Скуйбеянку [25, s. 105-106]¹⁸.

Того ж м[є]с[є]ця августа 22 дня року [15]72

Писала и присылала до замку Жєславског[о] до мене, Василя Вилиповича Коптя, наместника жославского, зем'янка Луцког[о] п[а]ни Климентовад Боговитиновича¹⁹ п[а]ни Катерина Дахновна служєбника своєг[о] Мишка Чикизича, оповедаючи, *иж деи* што позвала она была позвы моими в раду здешнего замку Жєславског[о] земенина повету Жославского п[а]на Ивана Васковског[о] ѿ томъ, *иж деи* што онъ за наидованемъ и прозбоу в року нынешнемъ семдесат втором на Запусты Петровы змовил и шлюб брал ведле закону малженского з служєбницею єе девкою, дочкою Олехна Скуйбедина²⁰ на имя Федорою через ѿтца Тимоѳея, архимандрита корецког[о] пречистского, а священника велгорского покровског[о] Леонтия, при чом *деи* и иншиє люди добрыє были, которому *деи* весєлю и роки положоны, нижли *деи* оныи панъ Иван Васковскии дал ѿ собе то слышат, *иж* на тые роки ку оному весєлю своєму ехати не хочєт и тоє девки своєє шлюбное брати воли не маєт, и тым *деи* дом п[а]нєє Катєрины Климентовоє ославил и тую девку ку шкоде и утратє привель. За которыми *деи* позвы рокъ ку росправе им ѿбєюм сторонам через вижа вradoвого зложоны дна нынешнег[о] м[є]с[є]ця августа двадцат второг[о] дня у п[а]тницу припал, ѿ чом *деи* п[а]ни Катєрина Климентоваа с тою девкою Федорою на тот рокъ ден нынешнии п[а]тницу тут до замку Жославског[о] ехати и ѿ томъ с паном Иваном Васковским ведле тых позвов у правє (!) очивисто мовити хотєла, нижли *деи* таа дєвка Федора на тот час захорала,

¹⁸ Текст записів друкується зі збереженням правопису оригіналу; курсивом позначені виносні літери, в квадратних дужках – розшифровка скорочених місць та окремі пропущені в оригіналі слова. Дати, наведені в оригіналі літерами, передано арабськими цифрами.

¹⁹ Катерина Дахнівна, двола луцького зем'янина Климентія Войнича Боговитинова-Колесницького.

²⁰ Олехно Петрович Скуйбеда – вихідець з луцьких міщан, рідний брат померлого в 1562 р. кременецького вїйта Михайла Скуйбеди, згодом олицький вїйт кн. Радзивилів [1, с.27; 12, арк. 71–71 зв.; 13, арк. 10–10 зв., 13–14].

для которе *деи* хоробы єє п[а]ни Катерина Климентоваи на *тот рок ден* нынешни *плтницу тут* у замку Жєславскомъ стати и *ѿ* то с паном Иваном Васковским мовити не могла, але *деи* тоє право заховала себе вцале коли таи девка *Ѳедора* з оноє хоробы выздоровеет, тогда с п[а]ном Иваном Васковскимъ у праве *ѿ* то мовити *хочет*.

И тоє *ѿповедає* своє п[а]ни Катерина Климентоваи через служебника своєг[о] *Мишка Чикизича* до книг замку Жославского судовых записати дала.

(3). 1572, вересня 22. – Скарга заславського замкового пушкаря Олексія Яковича на замкового слугу Захарку Киселевича про привласнення майна небіжчика Михайла Филиповича з вписанням тестаменту останнього (запис до заславської замкової книги від 26 липня 1573 р. [25, s. 277-280]).

Того *ж* дня 26

Пришодши перед мене, Василя Кмиту, намєстника жославского и белгородского, слуга их м[и]л[ости] княжат Жославских на *имє* *Олексеи Яковлєвичь*, пушкарь замку Жославског[о], жаловал и *ѿповедал* на *служку* замковог[о] на *имє* на Захарку Киселєвича *ѿ* том, *иж деи* в час *поветрии* неіакиись *Михаило Ѳилипович москвитин*, зьходечи з *сєг[о]* света, сам по своєи доброй воли, еще будучи за доброго здоровья, дал ми до рук моих властных *ѿсѣмь коп гр[о]шеи*, а еще *деи* при нем зостало также готовых *гр[о]шеи* полшесты копы *гр[о]шеи*, которую *деи* мне и тую полшесты копы *гр[о]шеи* *отказал*, которые *деи* *гр[о]ши* при небожчику у череску были кгда *деи* онъ з сего света зышол. Тогда *деи* іа тых *гр[о]шеи* при немъ не знашол, а *тот деи* *Михаило* у его дому з сего света зышол и ниhto иншии тых *гр[о]шеи* у него не взіал, толко *ѿн*. И показал передо мьною духовницу его под печатью Станислава Рєвуского²¹ и под печатью Богдана Смажки, воиґа жославского, и с подписію влосноє руки его, котораи так сја сама в себе *маєт*:

Во *имя* *Ѳтца*, и Сына, и Светого Духа, и Светую Живоначальную Троицу, ныне и *завжди* и на *веки веком*, *амин*.

Іа, рабъ Божии *Михаило Ѳилиповичь москвитин*, визнаваю сам на себе сєю своєю духовницею, *иж* іа еще за доброго своєго здоровья и за целог[о] розуму, не маючи в себе *жоны*, *дети* и *теж жадног[о]* приатєла на *сєи*

²¹ Станіслав Рєвуський згадується як городничий заславського замку (1569-1574), слуга Іллі Кучі (1572), слуга кн. Заславських (1573) [25, s. 6-7, 349-350, 368, 449; 15, арк. 98 зв.].

чужої землі, а милуючи земка своєг[о] на име Олексєя ІАковлевича москвитина, ему єсми в опеку сїа подаль зо всею своею убогою маєтністю, подал єсми єсми (!) ему сам своїми руками осмь коп гр[о]шеи и вола, а при мне еще zostало полшосты копы гр[о]шеи. Еслибых з допущєна Божого умер, тогда и тую полшосты копы гр[о]шеи он же до себе взяти маєт, а ниhto иншии. А што сїа дотычет ѿ вола, ино он маєт его ѿтыскати у Мокрєць²² у Сємена – вола рижог[о] моег[о] властног[о], и к тому сермиагу и кожух по моем животе он же взяти маєт, тело мое грєшиное поховавши, и душею моею печаловатисїа маєт. А хто бы похотєл у нег тых гр[о]шеи моих и вола, таковыи нехаи не будет прощон, але нехаи будет проклат на Страшном судищи перед милостивым Богом, и к тому теж таковыи будет повинєнь заруки на врад жославскии заплатити двадцат коп гр[о]шеи, а ему, іако ображонои стороне, другую двадцат копь гр[о]шеи, и к тому вси шкоды и наклады на слово рєчєньє его, а поплативши тые заруки, пред сїа сїаїа моїа духовница вєзде у кожного права при зуполнои моцы захована быти маєт.

А при том был и тог[о] єст добре сведомь его м[и]л[ость] пань Станиславь Рєвускии, пан Богдан Иванушкович, воить мєста Жославского, пан Михаїло Причкович Воробєи, пан Мартин Савчич, пан Миско Зубцєвич, трубач их м[и]л[ости] кн[я]жат Жославских. ІАкож єсми просил ѿ приложєнє печати к сєи моеи духовницы п[а]на Станислава Рєвуского и п[а]на Богдана, воїта жославского. Их м[и]л[ость] на прозбу мою учинили и печати свои до неї приложити рачили, а для лепшое вери іа руку свою по рускии (!) подписал и перед тыми ж людми добрыми до рук Олексєєвых тую свою духовницу єсми ѿтдал.

Писан в Жославлї м[є]с[я]ца сєнтєбра двадцат второг[о] дня року сємьдєсїат второґо.

А по вычитаню тоє духовницы, ставши у право ѿныи вышєи ѿжалованыи Захарко, на тую жалобу его чинєчи ѿтпор тыми словы поведил: Правда, и ж деи в час повєтриїа ѿныи Михаїло в дому моемь на смєртєлнои постєли лежаль, с которого деи іа еще до смєрти его вон вышол, и кгда он з сєго свєта зышол, ѿныє деи п[є]н[є]зи на нем у чєреску были. ІА деи, их вєзмши и пєрєличивши, вси сполна в ызбє своеи под припєчкомь

²² Мокрєць – село Заславської волості; нині в Ізяславському районі Хмельницької області. У тексті дільчого акту 1581 р. (див. додаток 1) поруч із цим сєлом згадуєтьсє ще «волоський» Мокрєць, пізніше пєрейменований на Комини (нині також в Ізяславському районі Хмельницької області).

закопал, которые деи не ведаю хто з-под припечка вынал, але деи их есми не еживаль и готов деи есми *от* того невинност свою присегию своею телесною очистити.

Которому *Олексеи* ку присязе позволил и за позволенемъ его Захарце ку присязе рок третии ден зложил.

А кгда день третии пришол, того ж м[ε]с[ε]ца иуля двадцат девятого дня постановившися обоа сторона так *Олексеи*, іако и Захарка, перед врадом оповедали, иж деи з обух сторонъ межи собою вгуду принемши, оного Захарку *Олексеи* ку присязе не повел с тых причин, иж *Алексея* Захарка, поєднавши, дал за то *Олексею* полтори копы гр[о]шеи, што іа дла памети тоє право и добровольное вызнане до книг замковых записати есми велель.

(4). 1572, жовтня 12. – Тестамент заславської міщанки Ганни Яцьківни, вдови Кузьми Іванушковича, в якому вона заповідає поховати себе при Заславському Пречистенському монастирі і передає все нерухоме майно зятю Семену Михайловичу (запис до заславської замкової книги від 11 листопада 1572 р. [25, s. 122-124; 7]).

Року [15]72 м[ε]с[ε]ца ноабра 11 дня

Пришедши до замку Жославског[о] перед мене, Гаврила Михайловича, на тот час понаместника жославског[о], мешчанин жославский Семен Михайлович, оповедал и покладаль передо мною достамент мешчанки жославское Ганны Кузминое, которые достамент слово *от* слова так сја в себе маєт:

Лета Божєго Нарожєния тисєча пльсєть сємъдєсєть второго м[ε]с[ε]ца октєбра второг[о]надцєть.

Во имя *Отца*, и Сына, и Светого Духа, и Светую Живоначалную и Неразделимую Троицу ныне и завжды и на веки векомъ, амин.

Іа, раба Божиа Ганна Іацковна з Люблина Кузминал Иванушковича, мешчанка их милости кн[я]жать Жославских.

Будучи мнє на смєртєлнои постєли, а за доброгє и целог[о] розуму и зупольноє памєти, а ведаючи тєж то, иж не маєшь на томъ нынешнемъ свєтє певнєшєго, оодно часу смєрти и кгда Богъ Сотворитєль з сєго свєта суетногє ку оалє Своєи Светои Милости душу мою грєшную зобрати и взати рачить, тогды тепєр сим моим тєстамєнтом и на потємнии часы, кому будєть потреба того вєдати або, чтучи єго, слышати, ознаимую и, на вєчнєє часы записуючи, вєдати чиню, што єсми полєцьєла душу свою грєшную Богу Сотворитєлеви Небєсному и затю моему милому Семену Михайловичу Иконниковичу. *Он*, зать мои мильи Сємєнь, кгда Бог Сотворитєл душу мою грєшную до оалє Светое Милости Своєи зобрати и взати рачить, маєть *он*,

злт мои милыи, погresti у Светои Пречистои у монастыре, іако погребѣ закону хрестіанского зносит, тело мое грешное поховати и духовнику моему священнику Андрею Евтихїевичу спаскому, протопопе жославскому, по души моеи сагаидакъ з луком и з стрелами, іакъ сѧ самъ в собе маєт, [дати]. А што *єст* статку моего у дому моемъ – дом мои зо всимъ на все, котории против дому Богданова, а другии домъ Михаиловъ Иконников, которыи стоиит промежку дому Захарчина и Бышкова кравцова – тые обадва дому зо всим на все *отказую* зятю моему Сємену Михаиловичу. А што *єст* дом мои власныи, теды *тот* дом мои и што *єст* у дому моем статку моег[о] – теды все тое *отказую* зятю моему Сємену Михаиловичу. А што сѧ дотычет дому Михаилова Иконникова, *тот* дом его у мене у заставе был у двох копахъ гр[о]шех, теды іа ему дом его розказала зятю своему вернути, нижли он, Михаило Ѳедоровичъ за тую две копе гр[о]шеи маєт робити образы по всимъ церквам на красках.

А при том дєстаменте іако ѡписе моем были и того добре сведомы их м[и]л[ости] панове мещане кн[іа]жат их м[и]л[ости] Жаславских Андреи Иванушкєвичъ а Стас Мурал. А над то прохала єсми его м[и]л[ости] п[а]на Гахима, понаместника жославског[о], ѡ приложєне печати и его м[и]л[ости] на прозбу мою учинил и печать свою приложил к сєму моему тестаменту, и духовник мои священник Андреи спаскии жославскии руку свою подписал. А такъ іа тую духовницу дала зятю моему Сємену Михаиловичу, а до того всего, што *єст* ѡписано у сєм моем тестаменте, уступу жадного не мают, а хто бы мел сѧ уступати, теды на его м[и]л[ости] п[а]на виленског[о]²³ зруки коп двадцать гр[о]шеи.

Писанъ у Жославлї.

Свещеник Андреи Евтихїевич спаскии жославскии, рука власнаѧ.

А по вычитаню тог[о] дєстаменту просил ѡныи Сємену Михаиловичъ, абы тое ѡповеданє его и *тот* дєстаментъ до книг замку Жославског[о] судовых записано было, и іа то записати казал.

(5). 1573, серпня 12. – Визнання заславським мїщанином Грицьком Богдановичем продажу свого дому з пляцом у м. Заславї «доктору» Шапсаю Шмайловичу за 3 копи литовських грошїв [25, s. 297-298].

М[є]с[є]ца августа 12 дня

Ставши на враде замку Жославского передо мною, Сєменом Ѱстроухомъ, на *тот* час будучимъ понаместником жославским, мещанин их м[и]л[ости] кн[іа]жат Жос[лавских] на име Грицко Богдановичъ, ку за-

²³ Маєтьсѧ на увазі віленський каштелян Григорій Ходкевич, опікун неповнолітніх княжат Заславських та їхніх маєтків.

писованю до книг замковых тыми словы вызнал, иж де продал есми домъ свои властныи никому ничимъ не пенныи и не заведенныи з будованемъ, и з плацомъ у месте Жославском, идучи до монастыра Светое Пречистое, по левои руце на рогу, плацомъ лежачии межи домом мещанина их м[и]л[ости] кн[и]а[ж]ат Жославских Захарки Киселевича а з другое стороны Крыштофа Барановско[о], воита места Жославского, жиду жославскому на име Шапсаю Шмаиловичу, доктору жидовскому, за три копы гр[о]шеи личбы литовское, которому деи волно будеть тот дом мои помененыи отдати, продати, даровати, записати и як своим влостным шафовати на часы вечные, а я деи до того дому самъ и никто з близких кровных и повиноватых моих вжо жадного дела мети не маю.

И просиль Шапсаи доктор, абы тое добровольное вызнане оног[о] Грицка Богдановича до книг замковых записано было, што я для памяти до книг записати казалъ.

(6). 1573, серпня 26. – Приятельська угода про поділ рухомого і нерухомого майна між заславським зем'янином Федором Остаповичем Кудлою та його мачухою Аннушою Косовичівною Остаповою Кудловою [25, s. 309-310].

Того ж дня

Пришодши перед мене, Василя Филиповича Коптл, наместника жославского, земенин их м[и]л[ости] кн[и]а[ж]ат Жославских панъ Иванъ Косовичъ з дочкою своєю на има Аннушою Остаповою Кудловою а Федоромъ Остаповичомъ Кудломъ²⁴, показавши передо мною лист от приятел своихъ полюбовных, и просили, абы тотъ листъ до книг замковых записанъ, которые лист такъ се сам в себе маєт:

Я, Федор Остапович, а [я], Аннуша Остапова, ознамуемъ тымъ нашим листом перед каждымъ станомъ, кому бы была тог[о] потреба ведати або, чтучи его, слышати, иж есмо обоа сторона зезволили и дали ся у моц их м[и]л[ости] паномъ его м[и]л[ости] пану Яну Кграевскому, старосте берездовскому²⁵, а его м[и]л[ости] пану Петру Друкгомиру²⁶, а его м[и]

²⁴ Остап Кудло-Корчківський, чоловік Аннуші і батько Федора, помер в останні дні липня або на початку серпня 1573 р. [25, s. 281–282, 309–310].

²⁵ Ян Граєвський – у 1571–1573 рр. берездівський староста Криштофа Граєвського (свого рідного брата, що був орендарем Берездівської волості).

²⁶ Петро Другомир – заславських зем'янин кн. Заславських.

л[ости] пану Тимошеви Подоскому²⁷, розделити нас во именичку нашомъ²⁸, и в маѣтности, рѣчах рухомых. Их м[и]л[ость] панове наши межи нами:

Мне, Ѳеодорови, части в людех и в кгрунтехъ во всемъ и в рухомых рѣчахъ половица, [а] мачосе моѣи п[а]неи Аньнуши Ѳстаповои третіаа част в людех и в кгрунтехъ, а в маѣтности половина з девками, а сѣстрами моими. И рѣчи, што пристои ку службѣ военънои, то мне подано, бо ја маю службу служити своимъ накладомъ, толко люди вырадъ вси повинни будутъ дати мне. А коли пани Аннуша, мачоха моа, поидетъ замужъ, то толко маѣтность, рѣчи рухомые маеть побрати из собою, а сѣстры мои, девки свои, маѣт тою маѣтностю замужъ выдати, а ја ѿ томъ не мамъ ведати, а до людѣи и имениа н[а]шого не будетъ мети ничего, ни до будованья. Якожъ делъ тотъ маемо ѿбоа сторона держати вѣчне моцно непорушно. А естли бы котораа сторона з насъ делъ тотъ мел[а] нарушити а ѿ то ѿдно другого до владу позывати, тогды повинни будемъ на замокъ владъ Жославскихъ заруки десеть копъ заплатити, а сторона стороне десеть копъ гр[о]шеи, а заплативши заруки, предсе тотъ делъ вѣчне держати маемъ.

И на то есмо межи себѣ дали листы н[а]ши под печатми ихъ м[и]л[ости] пановъ вышеи помененыхъ.

Писанъ у Семакохъ²⁹ лета Божьего Нароженья тисѣча пятсотъ семьдесятъ третего м[ѣ]с[ѣ]ца маа двадцать шостого дня.

А што на долзехъ готовыхъ гр[о]шеи, то маемо, выправивши, поделити наполю.

А по вычитаню тог[о] листа просили ѿбоа сторона, абы тотъ листъ слово ѿт слова былъ до книгъ замковыхъ записанъ, чога ја, выслушавши и дочтаточне з него вырозумѣвши, дла памѣти до книгъ замковыхъ записати есми казалъ.

(7). 1573, вересня 7. – Скарга мокрецького підданого Миська Дудки на односельців Петра Триндика і Демида, які називали його дружину Марію відьмою і непочтивою жінкою, погрожуючи її спалити. Урядове опитування свідків у цій справі [25, s. 321].

М[ѣ]с[ѣ]ца сѣнт[ѣбра] 7 дня

Передо мною, Михаиломъ Добринскимъ, понаместникомъ жославскимъ, жаловалъ подданыи ихъ м[и]л[ости] кн[яз]ятъ Жославскихъ села

²⁷ Томаш Подоський – берездівський староста Беати з Костельця Острозької та її другого чоловіка Ольбрахта Ласького (1564–1567), берездівський зем'янин (1567–1572).

²⁸ Йдеться, очевидно, про с. Корчик – вислугу Кудлів у Заславській волості (нині село Славутського району Хмельницької області).

²⁹ Семаки – вислуга Косовичів у Заславській волості (нині с. Сьомаки Славутського району Хмельницької області).

Мокрецького³⁰ на імє Миско Дудка *от* жоны своєє Мари на подданого мокрецького жь на імє на Петра и на сына его Дємида *от* томь, *иж* *деи* они звали жону мою ведмою и непочтивою жоною, мовєчи тыми словы, *иж* *деи* мы дровь воз привезши, єє, іако ведму, спалимь.

Ставши у право *оныи* Петрь Триндик из сыномь своим Дємидомь, *отпор* чинєчи, тыми словы поведили, *иж* *деи* мы *є[є]* ведмою не звали, ани єє соромотили и палити *деи* єє не мєли, ани *от* том ведаємь.

Дудка ставил шапку до людєи, а Петрь з Дємидом, шапки пристаивши, на довод Дудчинь слалися. Дудка выдаль светками подданных мокрецьких Васка Малковича, Іацушка а Андрея Батыєвича. Іакож с тых трех Петрь полюбил Васка Малковича, которыи светок тыми словы вызнал: Правда *деи єст*, *иж* *оныи* Петрь з сыном своим Дємидомь звал Дудчиную ведмою и мовил *деи* так: Привезу іа воз дровь и тебє *деи* спалу.

И просил Дудка, абы тоє право и Васково вызнанє для памєти было до книг записано, што *єст* записано.

(8). 1573, вересня 14. – Скарга заславського міщанина Миська Семеновича і його дружини Кулини на заславського тивуна Семена, який називав Кулину відьмою. Урядове слідство і вирок у цій справі [25, s. 327-328].

Того ж дня

Пришєдши перед менє, Іацка Вєрбовецьког[о], на тот час наместника жославског[о], а при мнє на тот час были земанє их м[и]л[ости] кн[и]жат Жославскихъ пан Иван Сошенский, наместник почапецький, пан Михаило Добринский, пан Мацко Зубь и иных людєи добрых немало, жаловал Миско Семенович, мещанин жославский, поспол из жоною своєю Кулиною на Семена тивуна *от* томь, *иж* *деи* на жону мою злыє рєчи вел, менєчи быти, *иж* єсть ведма.

Тот Семен, іако обжалованыи, стоечи у права, поведил: Іаком *деи* перво сєго мовил, так и тепєр мовлю, *иж* єсть ведма, и сын *деи* мои ни *от* кого *єст* хор, толко *от* нєє и *от* матки єє.

И іа с паны вєрхоменєными пыталисмы тивуна, єсли на нєє што за довод маєть, жєбы у права показал.

Он поведил, *иж* *деи* *ишог[о]* никоторог[о] доводу не маю, алє сє брал за присєгу.

А так іа с тыми ж людми вєрхоменєными казалисмы Статут *от*творити с тых причин, єслибы єму на присєгу быти пушноно мєло. Іакож

³⁰ Мокрець – село Заславської волості, див. примітку 23.

был читан в разделе четвертом артыкул пятдесят вторыи «**О** доводех и **от**водех», которыи сиа так в себе мает: «Уставуем кгда судиа, выслухавши жалоб и **от**пору сторон, скажет которои колвек стороне довод або **от**водъ, а онаиа сторона на **оныи** час, на которыи мала доводити або **от**водити, не доведет або сиа не **от**ведеть, таковыи реч свою тратити маеть. А ведже **ест**либы заразомъ сторона которого светка ставити не могла, тогды суд тое до завтреа **от**ложить маеть або вже **будет** под страченемъ завитыи рок, а доводы и **от**воды на всакую реч мают быти, наперvei через писмо, через светки, а то **сут** наипевнеишие а накрунтовнеишие доводы будутъ, теж и **от**воды через присегу кому писма або светков не достанет, так теж и через певные знаки». Прото іа по вычитаню того артыкулу вышєи написано[о], пытал тивуна, если бы што за довод або знаки на нее **мель**, жебы их показываль и доводил.

Он доводу жадного ани знаков не показаль, **од**но згола се за присегу брал, и іа, порадившися с паны верхомєнными, и видело се то нам, **иж** **он**, не маючи доводу, але упором на нее то вел, тую Кулину при почтливости зоставил и навезку **єи** всказаль, же мает за то тивун водле стану **єє** навезати, и рок заплате зложил две недели, што для памяти **єст** до книг записано.

Ігор Тесленко (*Київ, Україна*) **Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині**

У статті вперше в українській історіографії детально описано унікальне історичне джерело – єдину дотепер збережену замкову книгу другої половини XVI ст., що походить з приватного волинського маєтку. Книга велася у центрі родових володінь князів Заславських, охоплює період від 1572 до 1575 рр. та містить судові справи шляхти, міщан і селян з теренів Заславської волості і суміжних земель.

Ключові слова: замкова книга, замковий уряд, князі Заславські, Заславська волость

Ігорь Тесленко (*Киев, Украина*) **Заславская замковая книга как источник к истории Юго-Восточной Волины**

В статье впервые в украинской историографии детально описано уникальный исторический источник – единственную сохраненную до настоящего времени замковую книгу второй половины XVI в., которая велась в частном имении князей Заславских на Волины. Книга охватывает период с 1572 по 1575 г. и включает в себе судебные тяжбы шляхты, мещан и крестьян Заславской волости и соседних земель.

Ключевые слова: замковая книга, замковый «уряд»(администрация?), князья Заславские, Заславская волость

Ігор ТЕСЛЕНКО. Заславська замкова книга ...

Igor Teslenko (*Kiev, Ukraine*) **Zaslav court book as source to history of South-East Volhyn'**

The article is devoted to the unic historical source – Zaslav Court Book, 1572–1575 from the centre of Dukes' Zaslavsky patrimony. The Book contains judicial pleadings in the cases involving nobility, town dwellers and peasants of Zaslav district and neighbour estates.

Keywords: zaslav court book, Castle Administration, Dukes' Zaslavsky, Zaslav district